

КРИЗОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ

Терьошкіна Н.Є.

Розглянуто науково-методичні положення щодо особливостей кризових механізмів і обґрунтовано їхній взаємозв'язок з формуванням адекватної кризовим умовам стратегії інноваційного розвитку економіки України. Проаналізовано програмні заходи провідних країн світу в напрямі підтримки розвитку науково-технологічного й інноваційного процесу в кризовий період.

Постановка проблеми. Світова економічна криза, що розпочалася в 2007 р. у США як фінансова, поставила питання перед науковим й політичним товариством не тільки стосовно обігу фінансових деривативів, але й постановки стратегічних цілей розвитку суспільства, його рушійних сил в майбутньому, й взагалі, про особливості кризових механізмів. Більшість вчених, політиків дійшли висновків, що нові інституційні механізми регулювання повинні стати дійсно глобальними, інтегрованими й всеохоплюючими, здатними давати відповіді на широке коло питань, що виникають у різних країнах.

У цьому контексті, досягнення стратегічних цілей розвитку економіки України, сформульованих в державних програмах, може бути значно ускладнено впливом наступних факторів: посиленням глобальної конкуренції, що охоплює ринки товарів, капіталів, технологій і робочої сили; підвищенням значення інноваційних розробок у всіх сферах промисловості й виробництва; зростанням ролі людського капіталу як основного фактора економічного розвитку; вичерпанням потенціалу експортно-сировинної моделі економічного розвитку, що базується на нарощуванні сировинного експорту.

Аналіз досягнень і публікацій. Проблеми стратегічного планування і управління завжди займали особливе місце в економічних дослідженнях закордонних і вітчизняних учених. Зокрема, зазначеним питанням присвятили свої роботи: І. Ансофф, Р. Акофф, Д. Хан, Б. Карлоф, А. Томпсон, А. Стрікленд, Б. Даллаго, С. Кандебо, Д. Мерсер, У. Кінг, Д. Кліланд, Р. Хадсон, В. Хойер, Дж. Рігс та ін. Відомий український учений А. Гальчинський у своїй статті зробив спробу окреслити методологічні орієнтири подолання суперечностей, що

проявляються в кризових ситуаціях. Спираючись на результати аналізу, він розглядає специфіку кризи сучасного світового розвитку, а також пропонує визначитися у проблемі поглиблення глобалізації та трансформаційних закономірностей розвитку держави і суспільства, яка, по суті, синтезує погляди на сучасні трансформаційні процеси, на світ, що змінюється [1].

Проте, вивчення робіт вітчизняних і закордонних учених показало, що, незважаючи на досить глибоке дослідження проблем стратегічного планування й управління, недостатньо розроблені питання щодо формування ефективної системи прийняття управлінських рішень з метою досягнення стратегічних цілей в умовах кризи й прогнозуванні наслідків виходу з неї.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд науково-методичних положень щодо особливостей кризових механізмів та їх взаємозв'язку з формуванням адекватної кризовим умовам стратегії інноваційного розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Згідно визначення, наведеного в Економічній енциклопедії за редакцією Л. Абалкіна [2], «криза (з грец. krisis – рішення, переломний момент) - глибокий розлад, різкий перелом, період загострення протиріч у процесі розвитку якої-небудь сфери людської діяльності». О. Богданов у своїй «Теорії граничної рівноваги й криз» під кризою мав на увазі «завершення або перелом у ході деякого процесу, що має характер боротьби: до «кризи» боротьба відбувається, положення є невизначеним, коливним; момент кризи є кінець цієї невизначеності й коливання - перемога однієї сторони або примирення обох: починається нове, організаційно інше, ніж колись» [3].

Сучасний російський учений В. Мау називає останні кризи системними кризами й визначає такі їхні особливості: «по-перше, така криза несе з собою великий інтелектуальний виклик, що вимагає глибокого переусвідомлення причин, механізмів розгортання й шляхів її подолання. Тому спочатку для боротьби із системною кризою намагаються застосувати традиційні, відомі з минулого методи. Стосовно 1930-х років - це прагнення уряду не втручатися в природний хід подій, жорстко балансувати бюджет і зміцнювати грошову систему, засновану на золотому стандарті. Як свідчив досвід попередніх ста років, кризи звичайно розсмоктувалися приблизно за рік і ніякої спеціальної політики для цього не було потрібно. Аналогічно в 1970-і роки з початком кризи спробували задіяти вже для того моменту традиційні методи кейнсіанського регулювання (бюджетне стимулювання в умовах

уповільнення темпів зростання й навіть державний контроль за цінами у виконанні республіканської адміністрації Р. Ніксона), що обернулося стрибком інфляції й початком стагфляційних процесів. Тобто, до цих криз погано застосовні (точніше, взагалі не застосовні) методи економічної політики, вироблені в попередні десятиліття. Занадто багато постає нових проблем, незрозумілі механізми розгортання кризи й механізми виходу з неї, її масштаби й тривалість» [4].

Складність останньої фінансово-економічної кризи змусила уряди провідних економік світу об'єднатися для обговорення її особливостей та розробки механізмів подолання. Зокрема, тема виходу з кризи стала основною на зустрічі лідерів «Групи двадцяти» у листопаді 2008 р. у Вашингтоні. У ході зустрічі широко обговорювалося питання необхідності більш тісного співробітництва міжнародних організацій як один зі шляхів подолання рецесії. Лідери економічно розвинених країн звернулися до міжнародних організацій із закликом посприяти в боротьбі із кризою й у міру своїх можливостей висувати нові пропозиції щодо стабілізації світової економічної ситуації. Обговорення цих питань було продовжено й на весняному саміті-2009 «Групи двадцяти» у Лондоні [5]. Заслуговує на увагу, так званий план Полсона в США, справжня назва плану - Закон про негайні заходи щодо стабілізації економіки 2008 року (Emergency Economic Stabilization Act of 2008 - EESA). Його основна мета – «...збільшити фінансування інвестицій бізнесу й видатків населення, тобто надати руху основним факторам здорового економічного зростання. Він дозволить продовжити надання капіталу, що необхідний для створення нових робочих місць, фінансування пріоритетних державних програм і допомоги американським родинам у задоволенні їхніх повсякденних потреб». Змістовно EESA містив у собі, по-перше, програму викупу проблемних активів, по-друге, податкові пільги бізнесу й населенню, по-третє, спеціальні стимули в сфері енергетики. Проте суттєва роль в Плані Полсона була відведена стратегії упровадженню сучасних технологій.

Події в світі показують, що у зв'язку з тим, що науково-технологічний прогрес постійно розгортається динамічними темпами, принципового гальмування технологічного розвитку не відбудеться. Прогнозується, що темпи зростання високотехнологічних сфер у провідних країнах досягатимуть 10-30%. Отже, за кризою приховується потужний технологічний зсув, що означає активний перерозподіл ресурсів та вихід нових дійових осіб на світову арену (прихід "нових чемпіонів"). Виграють від кризи високотехнологічні галузі, тому що

вплив технологій на населення розвинутих країн підсилуватиметься. Так, уже сьогодні радіочастотна ідентифікація (RFID) заміняє штрих-коди, а конвергенція призвела до виникнення камерафонів та інших пристроїв, що сполучають телефон, камеру, доступ в Інтернет, музику тощо. А завдяки нанотехнологіям розвиватиметься індустрія бездротових сенсорів і медичних послуг.

Практика показує, що однією із серйозних проблем на шляху реалізації зазначеної вище стратегії є відсутність ідей для інвестування дешевих грошей, що є характерним для закінчення будь-якого економічного циклу. А широкомасштабне перетікання грошей на спекулятивні ринки стали лише симптомом цієї хвороби. Проте зусилля західних урядів щодо радикального обмеження спекулятивних операцій, хоча вони були цілком обґрунтовані й безумовно корисні, на жаль, проблеми не вирішують. Вирішити її змогла б лише *нова глобальна інновація*, яку за масштабами можна порівняти з появою залізниць на початку дев'ятнадцятого століття або персонального комп'ютера й Інтернету наприкінці двадцятого століття [6].

У цьому контексті існує потреба в більш ефективному й всебічному стратегічному плануванні в галузі науки, технологій та інновацій. Для цього необхідно визначити й оцінити виклики в частині міждержавного співробітництва, процедури й схеми фінансування, зміцнення потенціалу й передачі технологій на міжнародному рівні. Так, наприклад, аналіз Всесвітнього енергетичного агентства (ВЕА) показав наявність істотного потенціалу для подальшого розвитку й впровадження технологій використання поновлювальних джерел енергії, енергозберігаючих та інших технологій, що передбачають зниження рівня викидів вуглекислого газу. Забезпечення доступу до зазначеного потенціалу критично важливо для підвищення рівня екологізації не лише енергетичного сектора, але й промислового виробництва в цілому.

Серед стратегічних напрямів подолання кризи провідних країн світу – курс на інноваційний розвиток національних економік на основі впровадження передових науково-технологічних досягнень, що стосуються «зелених технологій», відкритих інновацій, перспективних розробок сьомого технологічного укладу, які мають соціальну спрямованість. Так, президент США поставив мету довести витрати на дослідження і розробки (R&D) до рекордного для країни рівня – понад 3% ВВП, аби зберегти технологічне та економічне лідерство у світі. Адміністрацією США планується подвоїти бюджет провідних наукових

інституцій – Національного наукового фонду та Національного інституту стандартів і технологій.

Все більш узгодженою серед науковців стає думка, що ключовим фактором розвитку світової економіки в найближчі 10-20 років стане забезпечення науково-технологічного прориву з метою виникнення синергетичних ефектів у різних сферах – традиційних і нових, у першу чергу соціальних (охорона здоров'я, освіта, екологія й ін.). Технологічний прорив буде забезпечений прогресом у першу чергу в галузі нанотехнологій і пов'язаних з ними досягненнями науки. Крім безпосереднього одержання нових технологій і продуктів, очікується широке проникнення нових технологій у традиційні промислові галузі і зміна як характеру виробничих процесів, так і властивостей продукції, що випускається. Якісні зміни існуючих виробництв і матеріалів пов'язуються з вибуховим характером досліджень у сфері нанотехнологій, витрати на які у світі досягають десятків мільярдів доларів США.

Головна проблема в сфері розробки і реалізації інноваційної стратегії в Україні, полягає у відсутності налагодженого діалогу між владою та бізнесом. Державі так і не вдалося створити модернізаційну коаліцію, сформувати сильні групи інтересів навколо задач оновлення економіки. Проведення чисельних заходів щодо поінформованості між владними структурами, бізнесом, суспільством (консультації ради, форуми, залучення представників бізнесу і суспільства до обговорення проблеми економічного розвитку), вибудувати механізми взаємодії і тим паче, створити системи узгодження інтересів не вдалося. Зберігається взаємна недовіра між владою та бізнесом. Механізм державно-приватного партнерства й до цього часу не набув широкого впровадження. Нерозвиненість інститутів та організацій громадянського суспільства багато в чому визначають низьку ефективність механізмів комунікацій.

Стосовно України, то її інноваційно-технологічний потенціал слабо реалізується не тільки в рамках світової, але й в в рамках національної економіки. Проблеми розширеного відтворення інноваційно-технологічного потенціалу, що зберігається, а найголовніше – його реалізації за допомогою трансферу, у тому числі експортного, веде до деградації і безповоротного відставання значної кількості технологічних розробок, позначаючись на зовнішньополітичному іміджі України. Лінійна модель інноваційного процесу не враховує важливості інновацій для розвитку бізнесу і для виробничого процесу. Підприємства розглядаються не як джерела пропозиції технології, а лише як джерела

попиту на технологію. Комерціалізація розглядається як діяльність, що не приносить жодних технічних новинок інноваційного характеру. Технічні проблеми комерціалізації розглядаються як другорядні. Всі зазначені проблеми негативно позначаються на ефективності інноваційної політики й, як наслідок, структурна динаміка промисловості країни за технологічними укладами як в передкризовий період 2001-2007 рр. (рис. 1), так і сьогодні залишається малопродуктивною.

Рис. 1. Структурна динаміка промисловості України за технологічними укладами (2001-2007 рр.)

В період кризи 2008-2009 рр. цілком логічним було твердження експертів та науковців, що її глибина та, зокрема, масштаби рецесії в Україні обумовлені низьким запасом міцності технологічного базису економіки, що не дозволяє швидко змінювати стратегію поведінки суб'єктів господарювання, особливо в промисловому комплексі у напрямі утримання конкурентних переваг та здійснення диверсифікації виробництва. Якщо до цього ще додати інертність мислення, ігнорування стратегічних механізмів управління, то характер подій й деяке «статус кво» сьогодні, підтверджує висновок щодо віртуальності. До того ж швидкість технологічних змін у теперішній час настільки велика, а інерція економічного знання настільки сильна, що економічна наука в ряді випадків просто не встигає за поточними змінами. У результаті виникає конфлікт між старими економічними моделями і новою реальністю [7]. У той час, коли провідні країни світу в період кризи рятували системоутворюючі компанії й планували збільшення витрат на науку, стимулювали окремі наукомісткі компанії щодо упровадження

ними нових технологічних платформ і технологічних пакетів, в Україні на державному рівні рятували сировинний сектор економіки [8].

Дослідження показало, що вищезазначені антикризові заходи в Україні, звичайно ж, створили для промисловості більш сприятливі умови розвитку. Однак навіть у цьому випадку розвиток не буде інтенсивним без інноваційної підтримки. Тільки впровадження нових технологій дозволить кардинально збільшити продуктивність праці й інші показники ефективності її функціонування.

Використовуючи закордонну практику, необхідно, зокрема, реалізувати наступні заходи: 1) законодавчо закріпити власність на результати інтелектуальної діяльності за розроблювачами у випадку фінансування НДДКР за рахунок державних коштів. Саме ця дія (у США вона сприяла значному зростанню кількості патентів) дозволить підсилити економічну мотивацію розроблювачів оформляти РІД у патенти й інші охоронні документи для «запуску» їх у комерційний оборот; 2) уряд повинний затвердити список пріоритетних науково-дослідних розробок для промисловості й надати режим безподаткового виконання їхніми розроблювачами в рамках Податкового кодексу й Закону про бюджет.

Сьогоднішня все ще важка економічна ситуація вимагає не випускати із поля зору проблему забезпечення довгострокової конкурентоспроможності серед короткострокової невідкладності. Будь-які стратегії повинні бути доповнені поліпшувачими конкурентоспроможність зусиллями, спрямованими на реалізацію потенціалу зростання. Конкурентоспроможні економічні системи - це ті, які мають інструменти управління поліпшенням продуктивності. Підтримуюча конкурентоспроможність економічна політика на основі якісних факторів зростання може допомогти господарствам підтримувати високі доходи й забезпечити добробут населенню. Серед інструментів такої політики – розробка програм інноваційного розвитку компаніями з державною участю, що володіють високим потенціалом проведення прикладних досліджень, а також впливу на ринки інноваційної продукції.

Вимоги до розробки програм інноваційного розвитку повинні передбачати розробку й реалізацію комплексу дій в наступних напрямках: 1) проведення незалежної, комплексної оцінки існуючого технологічного рівня компанії, системи управління якістю, систем проектування й розробки нової продукції, у порівнянні з конкурентами в країні й за кордоном; 2) розробка й реалізація комплексу заходів щодо

забезпечення впровадження нових технологій і розробки нових продуктів та послуг; 3) формування інститутів та інфраструктури, що сприяє реалізації інновацій; 4) забезпечення взаємодії із провідними вузами; 5) забезпечення взаємодії з науковими організаціями, малими й середніми інноваційними компаніями; 6) участь у формуванні й діяльності технологічних кластерів.

Здійснений аналіз ролі технологічного фактора в кризовий та посткризовий період розвитку економіки України дозволяє констатувати, що при збереженні нинішнього стану справ в науково-технологічній та інноваційній сфері існує ризик бути практично приреченими на пропуск нової інноваційної хвилі, як у свій час ми пропустили хвилю комп'ютеризації. В країні й до цього часу відсутня сформована міцна національна фінансова система, технологічний потенціал значною мірою застарів, а якість людського капіталу не береться до уваги при формуванні стратегічних планів розвитку.

Необхідна розробка та реалізація державної програми технологічної модернізації промисловості, спрямованої на створення випереджального стратегічного наукового заділу, масиву новітніх технологій; відновлення виробничого потенціалу; розширення використання надійних і ефективних традиційних технологій. Слід зазначити, що у рамках стратегій розвитку галузей промисловості України базовими повинні бути програми технологічного розвитку, що при відповідній організації системи управління проектами можуть забезпечити розв'язання комплексу проблем сполучених галузей, пов'язаних із забезпеченням необхідної якості сировини, матеріалів, технологічного устаткування, продукції й масштабів її випуску на всіх стадіях процесу (від формування вимог до наукових розробок й до серійного випуску продукції).

Висновки. Таким чином, сьогодні кризові механізми економічного розвитку стають все різноманітними й непередбачуваними, що вимагає постійного теоретичного їх усвідомлення для вироблення методологічного інструментарію поєднання антикризового управління із стратегічним управлінням. результати оцінки особливостей Дослідження програмних заходів провідних країн світу у напрямі підтримки розвитку науково-технологічного та інноваційного процесу в кризовий період дозволили підтвердити загальновізане: науково-технологічний прогрес не закінчується, а лише відкриває нові перспективи. В Україні великі сподівання покладаються на формування державної інноваційної

стратегії та вироблення механізмів її реалізації з врахуванням особливостей системних криз. В рамках такої стратегії, перш за все, необхідна розробка та реалізація державної програми технологічної модернізації промисловості, спрямованої на створення випереджального стратегічного наукового заділу та відновлення виробничого потенціалу.

Література

1. Гальчинський А.С., Глобальні виклики: сучасність і майбутнє // Економіка ринкових відносин. - 2008. - №2. - С. 3-10.
2. Экономический словарь. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiiue_iaoaiesi.html.
3. Богданов А.А. Тектология. В 2-х кн. - М.: Экономика, 1989. - Кн. 1. - 304 с.
4. Мау В. Турбулентное десятилетие. Глобальный кризис: опыт прошлого и вызовы будущего // Вестник Европы. - 2009. - №26-27.
5. Мешкова Т.А., Вазякова Я.А. Вызовы мирового экономического и финансового кризиса: стратегический ответ ОЭСР // Вестник международных организаций. - 2009. - №1 (23) - С. 4-14.
6. Подготовка к прорыву//Эксперт. - 2010. - №3. - С. 13.
7. Сухарев О. Эволюционная экономика в шумпетерианском прочтении / О. Сухарев // Вопросы экономики. - 2003. - №11. - С. 41.
8. Металлургам продлят льготы / Информационное агентство МИНПРОМ. - 31.03.2010. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://minprom.ua/news/40773.html>.

Abstract

Teryoshkina N.Y.

Crisis mechanisms and innovative strategy.

Scientific-methodical positions are considered in relation to the features of crisis mechanisms and their intercommunication is grounded with forming adequate to the crisis terms of strategy of innovative development of economy of Ukraine. The programmatic measures of leading countries of the world are analysed in the direction of support of development of scientific-technological and innovative process in a crisis period.